

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD
V BRNĚ

PŘEHLED VÝZKUMŮ 1984

BRNO 1987

Der Graben und Wall, die Motte umspannend, sind ziemlich durch Ackerung beschädigt und nur schwach auf der Ostseite sichtbar. Die Konfiguration des Terrains zeigt deutlich, dass der Hausberg nicht von einem Teich umgeben sein konnte, wie V. Nekuda und J. Unger anführen¹.

Anmerkung:

1 V. Nekuda - J. Unger, Hradý a tvrže na Moravě, Brno 1981, 125.

SYSTEMATICKÝ VÝZKUM DÓMSKÉHO NÁVRŠÍ V OLOMOUCI - 9. ETAPA /okr. Olomouc/

Vít Dohnal, Krajské vlastivědné muzeum Olomouc

Terénní práce začaly v této sezóně už v polovině dubna. Nejdříve se pracovalo v jižní chodbě gotického ambitu, kde bylo třeba zjistit, zda náhrobní kámen kanovníka Sandera, datovaný do r. 1399¹ je v původní poloze, což bylo nutné ověřit kvůli stanovení podlahové úrovně pro novou dlažbu v památkovém areálu. Od července do poloviny září jsme se dále zaměřili na universitní pozemek, zkoumaný od r. 1982², kde bylo nutné v této sezóně výzkum dokončit. Šlo především o to, sledovat půdorys větší kamenné stavby, jejíž jižní obvodovou zeď se podařilo zachytit ve východní části zahrady před budovou, v níž je umístěna kotelna. Díky pochopení ze strany rektorátu jsme mohli odkryt provést i uvnitř budovy s tím, že práce budou závčas skončeny, aby nebyl ohrožen provoz kotelny.

Co se první otázky týká, zjistili jsme, že pod náhrobníkem se v hloubce 110 cm skutečně nachází nepoškozený hrob s dobře zachovanou kostrou muže, zemřelého ve věku mezi 50 a 60 lety³. Kostra ležela ve dle kostelní zdi v natažené poloze na zádech, s hlavou na západ a s rukama položenýma na prsou. Na pánevních kostech se po každé straně křížové kosti našel jeden větší bronzový kroužek a malá kroužková bronzová přezka ležela zhruba uprostřed. Kromě těchto součástek opasku se našel zbytek jemné tkaniny a řada železných hřebů a svorek z rakve. Hrob byl překryt množstvím dlouhých lidských kostí, pečlivě se skládaných do asi 50 cm vysoké hraničky, spočívajících na střední části kostry. Ze situace bylo zřejmé, že vlastní hrob sice nebyl porušen, ale náhrobní kámen, o jehož niveletu především šlo, už nemůže být v původním uložení, protože jinak by nebylo možno naskládat pod něj zmíněné dlouhé kosti. Lze se domnívat, že k manipulaci s náhrobníkem došlo při pokládání mramorové podlahy, která nyní bude vyměněna za podlahu z pálených hlíněných dlaždic, imitujících dlažbu, kterou se nám podařilo zachytit na jednom místě při výzkumu východní chodby gotického ambitu v r. 1980⁴. Svým východním koncem zachytila zjišťovací sonda kamenné zdivo, které začínalo těsně pod mramorovou dlažbou a bylo přiloženo k severní zdi kostela. Pro objasnění tohoto neočekávaného nálezu jsme sondu zvětšili tak, že zabírala celou šířku ambitu a v západovýchodním směru sahala od druhého ke třetímu opěrnému pilíři kostelní budovy /počítáno od Z/. Na zvětšené ploše jsme zachytili kromě hrobu pod náhrobním kamenem dalších 12 středověkých hrobů, které byly uloženy v už stojícím gotickém ambitu, jak tomu odpovídá jejich poloha přímo na zbytku zdiva ambitu románského, na jehož místě byl postaven ambit gotický. Podle ozdobných tkanin a brokátů, jejichž pozůstatky se v několika hrobech objevily, šlo patrně o pohřby významných osob. Nejdůležitější byl blok kamenného základového zdiva, který se nyní už podařilo obnažit celý. Ukázalo se, že je to zbytek pilíře zhruba čtvercového půdorysu, který není součástí kostelní stavby, ale byl k severní zdi kostela, vysvěceného r. 1131, teprve dodatečně přistěven. Vyplyvá to ze svislé spáry, která zřetelně od sebe obojí zdivo odděluje. Objevený pilíř musel být postaven před stavbou lichoběžníkových pilířů, ze všech stran obklopujících katedrálu, protože dochovaný zbytek pilíře čtvercového půdorysu je překryt těsně pod mramorovou dlažbou kameny, vyčnívajícími ze sousedního pilíře lichoběžníkového půdorysu. Lichoběžníkové pilíře se obecně spojují s raněgotickou přestavbou kostela po požáru v r. 1265, z čehož by plynulo, že objevený pilíř čtvercového půdorysu je starší. Nabízí se však jiné řešení. Původně totiž, dokud jsme věděli pouze o pilíři ve východní části zkoumané plochy, se zdálo, že jde pouze o jakousi jednorázovou opravu poškozené kostelní zdi. Na závěr výzkumu jsme však zjistili, že stejný pilíř čtvercového půdorysu se nachází i v západní části sondy, a že je k nerozeznání skryt pod hmotou mohutného dvojpilíře z poslední regotisující přestavby kostela na konci minulého století. Existenci tohoto druhého pilíře čtvercového půdorysu jsme zjistili jak na západním profilu novogotického pilíře, tak i na jeho severní straně po vybourání části předzákladu novogotického pilíře, jehož zdivem je zakryta severní líc starého pilíře čtvercového. Také v nadzemní části kostelní zdi, která byla zbavena novodobých omítek, se dají odlišit úseky, kde je zdivo originální - v prostoru mezi čtvercovými pilíři - a místa, která zřetelně nejsou původní, i když kvádříky jsou kladeny do řad. Tato místa s imitovanou strukturou jsou právě nad základy obou čtvercových pilířů. Je z toho zřejmé, že severní zeď kostela byla buďto při stavbě čtvercových pilířů, anebo při odstraňování jejich nadzemních částí poškozena a poškozená místa byla vyspravena. Ze situace zároveň vyplývá, že nešlo o opravu kostelní zdi, ale že čtvercové pilíře měly zajišťovat stabilitu kostelní zdi podobně, jako při gotické přestavbě kostela po požáru v r. 1265 byla stabilita obvodových zdí zajištěna pilíři lichoběžníkového půdorysu. Bude úkolem dalšího výzkumu zjistit, zda šlo pouze o dva zjištěné pilíře, anebo pravděpodobněji zda zde bylo pilířů čtvercového půdorysu víc a samozřejmě pokusit se zároveň o datování této úpravy, která se sice týkala domu, ale také úzce souvisela s proměnami sousedního románského paláce⁵.

Na universitní parcele jsme v prostoru kotelny sledovali mladohradištní val, jehož vnitřní část s plentou se podařilo zachytit v předešlé sezóně. Ukázalo se, že také vnější stranu sypaného hlinitopísčitého va-

lu chránila kmenná plenta z břidlicových kamenů střední velikosti, spojovaných jřlovitým pojivem bez vápna. Ze zídky umístěné na okraji vrcholové plošiny se dochovala pouze její spodní část; ostatek se rozpadl a kamenná destrukce zůstala ležet na dosti prudkém někdejší svahu. Podobně jako v minulém roce u vnitřní plenty, i letos jsme pozorovali, že mělce založená zídka nestála na rostlém terénu, ale na tmavé kulturní vrstvě. Val tedy nebyl postaven hned při založení mladohradištního sídliště, ale až po uplynutí určité doby. Pro datování se podařilo získat pouze několik málo střepů, které se dají jen rámcově zařadit do mladší doby hradištní a ležely mezi kameny stojícího zbytku vnější plenty. Bázi valu tvořila asi třiceticentimetrová vrstva žlutého jílu, pod níž byla hlína, která svou barvou i strukturou odpovídala mladohradištní vrstvě, ale právě ve zkoumaném řezu se žádný slovanský materiál neobjevil. Teprve hlouběji se začínala nalézat pravěká keramika. Celková šířka valu, od líce vnější plenty k líci plenty na vnitřní straně, byla 5 m.

Druhým objektem, který jsme pod kotelnou zkoumali, byla kamenná stavba, jejíž jižní obvodová zed a JV nároží přesahovalo půdorys stojící budovy, takže jsme ho zachytili už v předešlé sezoně při odkryvu východní části universitní zahrady. Na JV nároží navázalo obloukovitě stočené základové zdivo, které tvořilo východní uzávěr stavby. V horních partiích, blíže k povrchu, bylo zdivo poněkud nepravidelného obrysu, ale hlouběji bylo zcela pravidelné, obloukovitě stočené, asi 160 cm silné. Lomový kámen je bohatě zalévaný nepřliš kvalitní, drolivou bělošedou maltou. Odkryto bylo i SV nároží stavby, které podobně jako vloni JV nároží nezapadalo do obrysové linie. Obě nároží zřetelně přesahují obrys budovy, jako by byla k základům dodatečně napojena. Rovněž kvalita zdiva v nárožích byla jiná než v obvodovém zdivu. Malta byla mnohem pevnější a lišila se na první pohled i světlejší barvou. Také kámen použitý v obvodových zdech byl pouze místního původu, zatímco kamení v nárožích bylo petrograficky různorodější a vyskytly se i úlomky cihel, kdežto obvodové zdivo bylo čistě kamenné. Rozdíl byl dále i v hloubce základové spáry, která se v případě obloukového závěru pohybovala kolem 350 cm, kdežto SV nároží bylo založeno o 25 cm hlouběji. Jak hluboko bylo založeno JV nároží, jsme v r. 1983 z časových důvodů nezjišťovali. Uvedená pozorování svědčí o tom, že zdivo v nárožích bylo dodatečně zesilováno. Tomu odpovídá ještě další fakt. Po provedení dokumentace jsme záměrně z povrchu SV nároží odlámali nejhořejší vrstvu kamenů, při čemž se k našemu překvapení uvnitř kompaktního zdiva objevila řada kapsovitých dutinek, vyplněných hnědou sypkou hlínou a probíhajícími v jakési nepravidelné linii zhruba středem nárožního bloku ve směru od JV k SZ. Hledali jsme vysvětlení a zdá se, že není jiná možnost, než že zdivo nároží není co do vzniku jednotné, ale že musíme počítat se dvěma stavebními fázemi, případně s dodatečným přizděním určitého objemu zdiva. Postup si lze představit asi tak, že zdivo starší fáze nebylo na povrchu dokonale očištěno, a hlína, která na obvodu zůstala, se při zesilování nároží dostala dovnitř zdiva a tvoří nyní výplň dutinek.

Z výzkumu v posledních dvou letech je zřejmé, že na severním okraji domského návrší stávala 7,5 m široká a víc než 11 m dlouhá budova. Vzdálenost mezi románskou válcovou věží a budovou je 3 m. Přesná západovýchodní orientace objektu i okolnost, že na východní straně je stavba obloukovitě uzavřena vede k předpokladu, že nešlo o světskou budovu, ale o stavbu sakrální, se zřetelnými náznaky určitých druhotých úprav. Základy jsou zapuštěny do mladohradištního valu, který podle zkušeností z nedalekého Rajskeho dvora na severní straně domu⁶ pravděpodobně zanikl někdy kolem poloviny 11. století⁷. To je zároveň nejspodnější možná hranice pro datování objevené stavby. Horní hranici se nepodařilo při výzkumu zjistit. Je možno pouze poznamenat, že podle poměrně hojných nálezů zlomků kamnových kachlů, z nichž nejmladší odpovídají 18. století⁸, nalézaných nad jižní obvodovou zdí, objevená budova už nemohla tehdy existovat.

Zahrada býv. kapitulního děkanství, příp. východní křídlo děkanství, pod níž se stavba nachází, upoutávalo pozornost badatelů v souvislosti s otázkou zmišle kaple sv. Maří Magdaleny. Kaple se poprvé uvádí v r. 1267, kdy si v jejím sousedství směl postavit děkan Bartoloměj dům⁹. Z dalších zpráv je zřejmé, že v r. 1541 kaple ještě stála¹⁰, ale v r. 1653 byla už natolik schátralá, že se začalo s její opravou. Obnova nebyla pro úmrtí mecenáše dokončena a zůstalo jen při základech¹¹. V r. 1749, patrně v souvislosti se stavbou východního křídla kapitulního děkanství, budovaného v letech 1748-1752¹², dal podle vyprávění M. Ulman- na tehdejší děkan strhnout na zahradě kus jakési staré zdi, o níž se vyprávělo, že je to cyrilometodějská ká- zatelna. Zároveň děkan nechal trhat i základové zdivo v okolí, domnívaje se, že najde základní kámen. Tak se přišlo na to, že v těch místech stávala kaple či kostelík, který Ulmann v duchu soudobých názorů považoval buďto za kapli markomanské královny Fridegild nebo za kostel cyrilometodějského původu a poznamenal, že k nálezu došlo nedaleko od kaple sv. Barbory¹³. Této topografické poznámky si všimnul V. Richter, který usoudil, že by mohlo jít o kapli sv. Maří Magdaleny, i když připouští, že tato kaple se mohla nacházet na jiném místě, dále k jihozápadu, v okolí nynější sochy sv. Jana Nepomuckého¹⁴.

Podle umístění v terénu je velmi pravděpodobné, že objekt v prostoru kotelny je totožný s půdorysem, zjištěným v polovině 18. století. Nasvědčují tomu zmíněné kamnové kachle, jejichž přítomnost se dá vysvětlit tím, že se v těchto místech tehdy kopal. Ztotožnění s kaplí sv. Maří Magdaleny však není jednoznačné. Především je nutno uvážit, že jde o pozemek v bezprostřední blízkosti románské válcové věže, kterou spolu s purkrabským domem získala kapitula koupí teprve v r. 1535¹⁵. Až do té doby bylo v okolí věže purkrabství, o němž nejstarší zmínky se objevují v listinách ze 14. století¹⁴. Je proto možné interpretovat objevenou budovu dvojmý způsobem. Jednak jako dosud neznámou svatyni, která zde byla postavena po zániku mladohradištního valu s plentami a okolí bylo upraveno navážkami, do nichž se potom pochovávalo, jak je vidět z hrobů, zjištěných severně od domu v letech 1974-1975, případně i z dalších hrobů objevených v posledních výzkumných etapách v nynější universitní zahradě i na zadlážděném prostranství před domem, nebo jako kapli sv. Maří Magdaleny, známou ze zmínek v písemných pramenech. Otázka vztahu objevené sakrální stavby k purkrabství zůstává otevřená, neboť při výzkumu v r. 1984 se nepodařilo zjistit žádné stavební pozůstatky,

keré by signalisovaly blízkost budov purkrabství. Určité objasnění by snad mohl přinést revizní výzkum v místě výzkumu, provedeného pražským archeologickým ústavem v letech 1948-1949, kde bylo objeveno pod stojícím východním křídlem nynějších univerzitních budov - prakticky jen několik metrů západně od objevené stavby - několik zdí, jejichž původ nebyl tehdy objasněn¹⁷.

Poznámky:

- 1 M. Zemek, Náhrobky v metropolitním kostele sv. Václava v Olomouci, Rodokmen, Praha 1948, 6.
- 2 V. Dohnal, Systematický výzkum dómského návrší v Olomouci - 8. etapa, PV 1983, Brno 1986.
- 3 M. Stloukal, Antropologický posudek o kostrách z jižní chodby gotického ambitu na dómském návrší v Olomouci, strojepis přiložený k náleзовé zprávě.
- 4 V. Dohnal, Systematický výzkum dómského návrší v Olomouci - 5. etapa, PV 1980, Brno 1982, 37.
- 5 týž, K otázce funkční interpretace románského paláce v Olomouci, Urbes medii aevi, investigationes archaeologicae, Praha 1984, obr. 1.
- 6 týž, Mladohradištní pohřebiště na Olomoucku, AR 33, 1981, 258-267.
- 7 týž, Počátky hradu v Olomouci a jeho nejstarší zděná architektura, Archaeologia historica 10, 1985, 273-280.
- 8 posudek Dr. J. Richterové z Muzea hlavního města Prahy.
- 9 CDM III, str. 391, č. 388 - k tomu srv. J. Šebánek - S. Dušková, Kritický komentář k moravskému diplomatáři, Praha 1952, 347-348.
- 10 K. Kráčmer, Dějiny metropolitního chrámu sv. Václava v Olomouci, Olomouc 1887, 67.
- 11 N. Neumann, Paběrky z kapitolního archivu olomouckého, Hlídka 56, 1939, 167.
- 12 S. Kašpárková, Stavebně-historický průzkum budov býv. kapitulního děkanství. Olomouc 1979. Nepubl. strojepis uložený v KVMO, 28-31.
- 13 M. Ulmann, Alt-Mähren I, Olomouc 1762, 288-289.
- 14 V. Richter, Raněstředověká Olomouc, Praha - Brno 1959, 61-62, 82-84.
- 15 V. Nešpor, Dějiny města Olomouce, Brno 1936, 103.
- 16 týž, op. c. 25.
- 17 V. Novotný, K otázce osídlení olomouckého kopce a kláštera-Hradiska ve střední a pozdní době hradištní, PA 55, 1964, 407-408, obr. 12-13.

Systematische Erforschung der Domanhöhe in Olomouc - 9. Etappe / Bez. Olomouc /. In der 9. Etappe der Domgrabung stiess man im Südgang des gotischen Kreuzganges auf mittelalterliche Gräber, die in einigen Schichten übereinander gelegt waren, von denen einige Brokatüberreste enthielten. Auch wurde ein Männergrab untersucht, verstorben zwischen 50-60 Jahren, zu dem ein Grabstein mit einer Inschrift und mit dem Datum des Sterbejahres 1399 gehört. Bei der Nordmauer des Domes /im Jahre 1131 eingeweiht/ stellte man Reste von zwei Pfeilern von ungefähr viereckigem Grundriss fest, die zum Fundament der romanischen Katedrale beigelegt waren. Die oberirdischen Teile der Pfeiler blieben nicht erhalten, aber in dem Gemäuer der Kirchenwand ist deutlich eine Störung sekundär mit der Imitation eines romanischen Quadergemäuers ausgefüllt. Die viereckigen Pfeiler befinden sich neben Pfeilern von trapezförmigem Grundriss und aus der Situation geht hervor, dass die viereckigen Pfeiler älter sind. Pfeiler mit trapezförmigem Grundriss sind rund um den gesamten Umfang der Katedrale erhalten und hängen mit dem frühgotischen Umbau der Kirche unter Bischof Bruno von Schaumburg, nach der Feuerbrunst im Jahre 1265 zusammen. Durch die Feststellung der viereckigen Pfeiler, von denen man bisher nichts wusste, erhebt sich die Datierungsfrage eines kunsthistorisch bisher unbelegten Kirchenumbaus, der in den Zeitraum vor den erwähnten Kirchenbrand gehört.

Im Raume des ehemaligen Domkapiteldekanats, nordwestlich von dem Dom, hat man einen 5 m breiten erdig-steinigen Wall erfasst, auf der Aussen- und Innenseite mit einer Blende versehen, die aus flachen Schiefersteinen verbunden mit Mergelverband zuwammengesetzt war. Der Wall gehörte zu einer jungburgwallzeitlichen Siedlung, die durch eine mächtige Kulturschicht belegt ist, die auf der ganzen Fläche der Domanhöhe erscheint. Die Befestigung wurde nicht sofort bei der Entstehung der Siedlung erbaut, aber wie aus der Stratigraphie hervorging, erst in einer späteren Phase, irgendwann um die Wende des 10./11. Jahrhunderts.

An der gleichen Stelle wurde die Untersuchung der Fundamente einer Gebäudewüstung beendet, auf dessen südliche Umfangsmauer man schon im Jahre 1983 stiess. Auch wenn es nicht möglich war den gesamten Grundriss abzudecken, weil den Bau das bestehende Gebäude des ehemaligen Domkapiteldekanats überdeckt, zur Zeit von der Olomoucer Universität verwaltet, ist ersichtlich, dass es sich um einen genau orientierten länglichen Sakralbaue mit bogenförmigem Abschluss auf der Ostseite handelte. Mit Rücksicht zur Anbringung im Terrain, westlich von dem zylinderförmigen romanischen Turm, der im Barock zur Kapelle der Hl. Barbara hergerichtet wurde, und im Hinblick zu den schriftlichen Quellen, bestehen zwei Interpretationsmöglichkeiten: Entweder handelt es sich um eine bisher unbekannte Kapelle oder kleine Kirche, die früher wüstete, als an diesen Stellen eine Burggrafschaft errichtet wurde, erstmals im 14. Jahrhundert erwähnt, oder aber handelte es sich wahrscheinlicher um die verschwundene Kapelle der Hl. Maria Magdalena. Diese Kapelle wird zum ersten Male im Jahre 1267 angeführt und aus der Mitte des 17. Jahrhunderts gibt es Berichte, dass man versuchte die baufällige Kapelle instandzusetzen.

PŘEHLED VÝZKUMU 1984

Vydává : Archeologický ústav ČSAV, sady Osvobození 17/19
Odpovědný redaktor: akademik Josef Poulík
Redaktoři: Dr. Z. Himmelová, Dr. J. Stuchlíková, Dr. J. Unger
Překlady: Dr. R. Tichý, E. Tichá
Kresby: A. Krechlerová, P. Šindelář, B. Klíma, M. Plaček, J. Svoboda
Na titulním listě: rekonstrukce vědérka ze slovanského hradiska Břeclav-Pohansko
Tisk: VH 103 ZO Svazarmu Brno
Evidenční číslo: ÚVTEI - 73332
Vydáno jako rukopis: 450 kusů - neprodejné